

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) در همین معنی به کار رفته است.

ربا در ادیان گذشته

در تمامی ادیان الهی ربا مذموم و ممنوع بوده است که در اینجا به نمونه‌هایی از آیین یهود و مسیحیت اشاره می‌شود. در عهد قدیم در مواردی به ممنوعیت ربا اشاره شده است. اگر به یکی از افراد قوم خود که محتاج باشد پول قرض دادی مثل یک رباخوار رفتار نکن و از او سود نگیر (ترجمه فارسی تورات، سفر خروج، باب ۲۲، آیه ۲۵). اگر یکی از هم‌نژادان اسرائیلی تو فقیر شد وظیفه توست که به او کمک کنی. پس از او دعوت کن تا به خانه تو بیاید و مثل مهمان با تو زندگی کند. از او هیچ سود نگیر، بلکه از خدای خود بترس و بگذار برادرت با تو زندگی کند. برای پولی که به او قرض می‌دهی سود نگیر و بدون منفعت به او خوراک بفروش (همان، سفر لاویان، باب ۲۵، آیه‌های ۳۵-۳۷). وقتی به برادر اسرائیلی خود پول، غذا یا هر چیز دیگر قرض می‌دهید از او بهره نگیرید. از یک غریبه می‌توانید بهره بگیرید ولی نه از یک اسرائیلی (همان، سفر تثیبه، باب ۲۳، آیه‌های ۱۹-۲۰).

در آیین مسیحیت نیز ربا مورد نکوهش قرار گرفته است. اگر فقط به کسانی قرض بدهید که توقع پس گرفتن دارید دیگر چه افتخاری برای شما دارد؟ حتی خطاکاران هم اگر بدانند تمام آن را پس خواهند گرفت، به یکدیگر قرض خواهند داد. اما شما به دشمنان خود محبت و نیکی کنید و بدون توقع عوض قرض بدهید که پاداش سرشاری خواهید داشت (کتاب مقدس، لوقا، فصل ۶، آیه ۳۴-۳۵).

ربا در اسلام

بر اساس آیات شریفه قرآن که به برخی از آنها اشاره شد ربا در اسلام نیز مانند سایر ادیان الهی حرام و ممنوع است. گذشته از آیات، روایات زیادی از معصومین (علیهم السلام)

Usury

ربا از نظر لغوی از ماده ربو (ناقص واوی) و به معنی زیادت، نمو و بالا آمدن است (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۳۴/۴). این ماده در قرآن کریم در چند مورد در معنای لغوی به کار رفته است. در سوره حج آیه ۵ به معنی نمو (فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ)، در سوره فصلت آیه ۳۹ به معنی بالا آمدن و پف کردن زمین (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ)، در سوره بقره آیه ۲۶۵ و سوره مؤمنون آیه ۵۰ به معنی بلندی و جای بلند (كَمْثَلٍ جَنَّةٍ رَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضَعْفَيْنِ) و (وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً وَ آوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَ مَعِينٍ)، در سوره الحاقه آیه ۱۰ به معنی زیادت و شدت (فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً)، در سوره رعد آیه ۱۷ به معنی بالا آمده (أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا)، در سوره نحل آیه ۹۲ به معنی فزونی و برتری (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَضَتْ غَرْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ)، در سوره اسراء آیه ۲۴ به معنی پرورش و نمو (وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا) و در سوره روم آیه ۳۹ به معنی فزونی (لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوَ عِنْدَ اللَّهِ) آمده است.

اما در اصطلاح به معنی گرفتن زیادی در قرارداد قرض و زیادی در معامله دو کالای همجنس است که به صورت کیلی یا وزنی معامله می‌شود. در سوره بقره آیات ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۸ (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكُمُ الْمُعْتَمَلُ) (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) (۲۷۸)، سوره روم آیه ۳۹ (وَ مَا أَتَيْتُمْ مِنْ رِبَا) و در سوره آل عمران آیه ۱۳۰ (يَا

با همجنس خود (خمینی، ۱۳۹۰ق: ۵۳۶-۵۳۷). تحقق ربای معاملی مشروط به دو شرط است: نخست آنکه، دو چیزی که مورد معامله قرار می‌گیرند در عرف همجنس محسوب شوند. دوم اینکه، دو چیز مورد معامله از چیزهایی باشد که به صورت کیلی و وزنی مورد معامله قرار می‌گیرند. بنابراین، در چیزهایی که به صورت عددی یا مشاهده‌ای معامله می‌شوند ربا تحقق نمی‌یابد (همان: ۵۳۷). از نظر مشهور فقهای امامیه تحقق ربای معاملی تنها منحصر به خرید و فروش نیست بلکه در هر نوع مبادله و معاوضه‌ای تحقق می‌یابد (نجفی، ۱۴۰۰: ۳۳۷/۲۳-۳۳۸).

ربای قرضی

ربای قرضی، چه در زمان‌های گذشته و چه در عصر حاضر، رایج‌ترین نوع ربایی است که در جوامع گوناگون وجود داشته است؛ به این صورت که فرد برای تأمین نیاز مالی در امور مصرفی یا سرمایه‌گذاری قرض می‌کند و در ضمن عقد قرض شرط می‌کند که آنچه را قرض می‌گیرد همراه با زیادی برگرداند. بنابراین، هر نوع زیادی (چه زیادی پولی باشد و چه غیرپولی مانند شرط انجام کاری برای قرض‌دهنده، چه زیادی برای قرض‌دهنده باشد چه به شخص ثالث) که در عقد قرض شرط شده باشد مصداق ربا و حرام است. تنها اگر بدون شرط (چه شرط صریح و چه ضمنی) قرض‌دهنده هنگام بازپرداخت مقداری زیادت‌تر پرداخت کند اشکالی ندارد. این درواقع مصداق عمل به استحباب است که قرض‌گیرنده مقداری از مال خود را به قرض‌دهنده هبه می‌کند (خمینی، ۱۳۹۰: ۶۵۴/۱). اگر در عقد قرض شرط شود که قرض‌گیرنده چیزی را نزد قرض‌دهنده رهن بگذارد یا فردی را به عنوان ضامن یا کفیل معرفی کند چنین شرطی هر چند به مصلحت قرض‌دهنده است، اما ربا و حرام نیست، زیرا این شرط در حقیقت نفع مالی برای

در نکوهش، زشتی و عقوبت رباخواران وارد شده است به طوری که رباخواری در زمره گناهان کبیره قرار می‌گیرد. برای نمونه به چند روایت اشاره می‌شود. بر اساس روایتی امام رضا (ع) فرمود: بدان که خداوند تو را رحمت کند، به درستی که ربا حرام و پلید و از گناهان کبیره و از جمله جرایمی است که خداوند بر آن وعده عذاب داده است. پس از آن به خداوند پناه می‌بریم. ربا در کلام همه پیامبران و در همه کتاب‌های آسمانی حرام شده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۲۱/۱۰۳، ح ۳۳). در روایتی دیگر امام علی (علیه السلام) فرمود: رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) ربا و خورنده و فروشنده و مشتری ربا و نویسنده و دو شاهد آن را لعنت کرد (شیخ طوسی، ۱۴۱۳: ۱۷/۷، ح ۶۴؛ حرعاملی، ۱۹۸۳: ۴۳۰/۱۲، باب ۴، ابواب الربا، ح ۲؛ شیخ صدوق، ۱۴۱۳: ۲۰۲/۳، باب ۸۷، ح ۷۸۴/۴). بر اساس روایت دیگری هشام بن حکم از امام صادق (علیه السلام) درباره علت تحریم سؤال می‌کند؛ امام (علیه السلام) می‌فرماید: اگر ربا حلال بود مردم تجارت و معاملات را که به آن احتیاج دارند ترک می‌کردند، پس خداوند ربا را حرام کرد تا مردم از حرام به سوی حلال و از ربا به سوی تجارت و دادوستد روی آورند (حرعاملی، ۱۹۸۳: ۴۲۴/۱۲، ح ۸؛ شیخ صدوق، ۱۴۱۳: ۴۲۳/۳، ح ۱۷۵۱).

ربا در فقه و انواع آن

در فقه امامیه ربا به دو نوع ربای معاملی و ربای قرضی تقسیم می‌شود.

ربای معاملی

ربای معاملی ربایی است که ممکن است در ضمن یک معامله تحقیق یابد. به عبارت دیگر، ربای معاملی عبارت است از هرگونه زیادی (عینی یا حکمی) در معامله یک چیز

رباگیرنده و واسطه بین آنها علاوه بر رد اضافه به صاحب مال به شش ماه تا سه سال حبس و تا ۷۴ ضربه شلاق و نیز معادل مورد ربا به عنوان جزای نقدی محکوم می‌شوند».

ربا در بانکداری و تأمین مالی

در بانکداری متعارف ربا و بهره نقش بی‌بدیلی ایفا می‌کند به‌طوری که بسیاری از عملیات بانکی مبتنی بر ربا و بهره انجام می‌شود. به‌طور خاص بانک‌ها هم در تجهیز منابع به سپرده‌گذاران و صاحبان وجوه بهره می‌پردازند و هم در تخصیص منابع عموماً وام‌های بانکی به متقاضیان بر اساس قرض ربوی صورت می‌گیرد. در تأمین مالی نیز یکی از مهم‌ترین ابزارهای تأمین مالی اوراق قرضه است که به دارندگان آنها بهره معینی پرداخت می‌شود.

کتاب‌شناسی

قرآن کریم

- (بی‌تا). ترجمه فارسی تورات، تهران: انجمن کتاب مقدس ایران.
- حراغلی، محمدبن حسن (۱۹۸۳). وسائل الشیعه، چاپ پنجم، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۹۰). تحریرالوسیله، قم: دارالکتب العلمیه (اسماعیلیان نجفی)، افست از الطبعة الثانية مطبعة الآداب، التجف الاشرف.
- بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم (۱۳۸۱). ربا، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- رشیدرضا، سیدمحمد (۱۴۰۶). الربا و المعاملات فی الاسلام، قاهره: دارالابن زیدون.
- زرقاء، مصطفی (۱۳۸۸). المشكلات العصریه فی میزان الشریعه الاسلامیه، بیروت: البعث، بیروت.
- شلتوت، محمود (۱۳۹۵). الفتاوی، بیروت: دارالشرق.
- شیخ صدوق (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه، تحقیق محمد جواد الفقیه، چاپ دوم، بیروت: دارالاضواء.
- شیخ‌طوسی، محمدبن حسن (۱۴۱۳). تهذیب الاحکام، تحقیق محمد جواد الفقیه و یوسف البقاعی، چاپ دوم، بیروت: دارالاضواء.

قرض‌دهنده به‌دنبال ندارد و فقط پرداخت اصل بدهی را تضمین می‌کند (همان: ۶۵۶). اگر طلبکار حاضر باشد که مبلغ طلب را در مقابل پرداخت زودتر کم کند اشکالی ندارد (همان: ۵۳۵).

مطابق روایات، قرض دادن به مؤمن مصداق مهم احسان و عمل نیک است و ثواب بسیاری، حتی بیشتر از صدقات، دارد. قرض دادن به مؤمن از مستحبات اکیده است، به‌خصوص به حاجتمندان؛ زیرا حاجت مؤمن روا می‌شود و مشکل او برطرف می‌شود (همان: ۶۵۲). این امر موجب شده است که برخی تصور کنند که ربای قرضی فقط در مورد قرض‌های مصرفی است که فقرا برای نیازهای زندگی خود استفاده می‌کنند و مثلاً اگر فردی پولی را قرض کند و آن را صرف تولید و سرمایه‌گذاری کند گرفتن زیادی مصداق ربا نیست (رشیدرضا، ۱۴۰۶ ق؛ شلتوت، ۱۳۹۵ ق و زرقاء، ۱۳۸۸ ق). برخی دیگر نیز بر اساس آیه ۱۳۰ سوره آل عمران تصور کرده‌اند که فقط قرض‌هایی که همراه با نرخ‌های زیادی بالا باشد مصداق ربا است اما زیادی کم ربا نیست (عبدالهادی، ۱۹۸۵ ق و کاشانی، ۱۳۷۶). برخی نیز ربا را مربوط به شرایطی دانسته‌اند که قیمت‌ها ثابت باشد اما در شرایطی که قیمت‌ها تغییر می‌کند درواقع زیادی ازپیش‌تعیین‌شده‌ای وجود ندارد (غنی‌نژاد، ۱۳۷۵). با این حال، هیچکدام از این دیدگاه‌ها صحیح نیست و اطلاق ادله حرمت ربا تمام این موارد را شامل می‌شود. ضمناً تغییرات قیمت در زمان ائمه نیز وجود داشته است و با این حال حکم به حرمت زیادی مشروط در عقد قرض داده شده است (موسویان، ۱۳۸۶).

ربا در قانون مدنی

ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی ایران ربا را جرم و برای آن مجازات در نظر گرفته است: «مرتکبین اعم از ربادهنده،

ربا

عبدالهادی، محمد (۱۹۸۵). الربا و القرض فی الفقه الاسلامی، قاهره: دارالاعتصام.

غنی‌نژاد، موسی (۱۳۷۵). تفاوت ربا و بهره، تهران: ششمین کنفرانس پول و سیاست‌های پولی، مؤسسه پولی و بانکی.

مسیحی، مهرزاد (۱۳۹۲). قانون مدنی به همراه آراء دیوان عالی کشور و نظرات اداره حقوقی و قانون مسئولیت مدنی، چاپ چهارم، تهران: خرسندی.

کاشانی، سیدمحمود (۱۳۷۶). مجموعه مقالات هشتمین سمینار بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه عالی بانکداری.

(۲۰۰۷). کتاب مقدس بی‌جا: انجمن‌های متحد کتاب مقدس.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار، چاپ سوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

موسویان، سیدعباس (۱۳۸۶). «نظریه‌های ربا و بهره»، اقتصاد اسلامی، ش ۲۷.

نجفی، محمدحسن (۱۴۰۰). جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج ۲۳، الطبعة السابعة، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

سیدهادی عربی

گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه قم، قم، جمهوری اسلامی ایران